

Vidosava KAŠČELAN*

VIZIJA INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI

UVOD

Osnovni principi reforme obrazovanja u Crnoj Gori koja je započeta 2000. godine odnose se na veću demokratizaciju obrazovanja, stvaranje fleksibilnog obrazovnog sistema koji odgovara različitim individualnim mogućnostima učenika, stvaranje jednakih mogućnosti za obrazovanje svih, posebno uključivanje djece sa smetnjama u razvoju u redovni obrazovni sistem, dostizanje evropskih standarda u obrazovanju i drugo.

U *Knjizi promjena* (2001), koja je osnovni strateški dokument reforme obrazovanja u Crnoj Gori do univerzitetskog obrazovanja, posebno se govori o djeci sa posebnim potrebama, pri tom se misli na djecu sa smetnjama u razvoju, kao i na nadarenu djecu. Na ovaj način je otvoren put da se djeca sa smetnjama u razvoju uključuju u redovni obrazovni sistem. U daljoj implementaciji reforme obrazovanja u Crnoj Gori intenzivno se radilo na realizaciji ovog principa. Mnoge od ovih aktivnosti su predviđene i Strategijom inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori (2008).

Međutim, treba reći da primjena principa inkluzije u nastavi ide dosta otežano, budući da imamo brojna odjeljenja, prostor često neadekvatan u pogledu veličine, organizacije i opremljenosti nastavnim sredstvima. Teško se prelazi sa tradicionalnog načina učenja na savremeni koji podrazumijeva veću individualizaciju nastave, sagledavanje individualnih mogućnosti i potencijala učenika i traženje mehanizama da se te individualne sklonosti podrže u procesu nastave/učenja.

* Vidosava Kaščelan, samostalni savjetnik, Zavod za školstvo, Podgorica

OSNOVNI CILJEVI I PRINCIPI INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA

Inkluzivno obrazovanje je predmet mnogih međunarodnih dokumenata, rada mnogih naučnih skupova, vladinih i nevladinih organizacija, međunarodnih konferencija, istraživanja i drugo.

Prva značajna konferencija posvećena obrazovanju djece sa posebnim potrebama bila je Svjetska konferencija o obrazovanju održana u Salamanki 1994. godine koju je organizovao UNESCO.

UNESCO je postavio definiciju inkluzivnog obrazovanja kao „proces obraćanja i traženja odgovora na različite potrebe učenika kroz inkluzivnu praksu i učenje, kulturu i zajednicu, kao i smanjenje isključenosti unutar samog obrazovanja ili potpunog odsustva iz sistema obrazovanja. Ovo uključuje promjene i modifikaciju sadržaja i pristupa, struktura i strategija, sa zajedničkom vizijom koja obuhvata svu djecu nezavisno od životne dobi i ubjeđenje da je odgovornost redovnog sistema obrazovanja da obrazuje svu djecu”.

Ovako široko postavljena definicija ukazuje da je inkluzija odgovor, ili pak stalno traženje načina da se što efikasnije odgovori na različite individualne potrebe svakog pojedinca u procesu učenja, odnosno nastave. Inkluzija podrazumijeva obezbjeđivanje takvih uslova u školi koji će omogućiti optimalan razvoj svakog pojedinca u skladu sa njegovim mogućnostima. Ona otvara novi odnos prema različitostima, na način da afirmiše različitosti i koristi ih za širenje saznanja, obogaćivanja iskustava i razvoj humanih vrijednosti. Inkluzija se ne odvija samo na nivou školskog sistema, već na nivou cijelog društva i predstavlja novu filozofiju učenja i življenja.

Inkluzija nije jednostavno uključivanje djece sa teškoćama u razvoju u redovni obrazovni sistem, već mnogo složeniji proces koji podrazumijeva izgradnju dovoljno fleksibilnog sistema obrazovanja koji može da se prilagođava specifičnim potrebama svakog djeteta. Inkluzivno obrazovanje je usmjereno na obezbjeđivanje pristupa svoj djeci odgovarajućem, relevantnom, dostupnom i efikasnom obrazovanju u okviru njihove zajednice. Ovo obrazovanje počinje u roditeljskom domu, i uključuje formalne, neformalne i sve oblike obrazovnih institucija u zajednici (Stubbs, 1998) [7].

U odnosu na inkluziju integracija znači uključivanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama u redovan obrazovni sistem uz očekivanje da će se djeca prilagoditi potrebama postojećeg obrazovnog sistema. Za

razliku od modela integracije, inkluzivno obrazovanje se zasniva na socijalnom modelu u kome se očekuje da se uslovi školovanja, metode rada i drugo prilagode potrebama i mogućnostima pojedinca.

Neophodno je istaći da se u različitim obrazovnim sistemima različito gleda na pitanje inkluzije. Uopšteno gledano inkluzija podrazumijeva:

- koncept obrazovanja koji je prilagodljiv svakom učeniku na efikasan i kvalitetan način;
- uključivanje djece sa smetnjama u razvoju u redovni obrazovni sistem.

Ako govorimo o uključivanju djece i mladih sa smetnjama u razvoju u redovni obrazovni sistem onda se mora poći od njihovih specifičnih potreba i mogućnosti i u skladu s tim obezbijediti adekvatni nastavni programi, uslovi nastave/učenja, različite strategije nastave/učenja, korišćenje različitih resursa, čvršće povezivanje sa porodicom, lokalnom sredinom i dr.

Međutim, ako polazimo od šire definicije inkluzije kao principa individualizacije nastave i izlaženja u susret svim vrstama različitosti, onda je neophodno više razvijati nastavne programe, strategije i uslove učenja koji će obezbijediti skladan razvoj svakog pojedinca. Posebno treba istaći potrebu da se u procesu obrazovanja podrže nadareni i talentovani učenici.

Da bi se princip inkluzivnog obrazovanja adekvatno primijenio u nastavi, neophodno je njegovo razumijevanje na nivou čitavog sistema obrazovanja i društva u cjelini. Neophodno je da nastavnici, roditelji, uprave škola, lokalna sredina, donosioci odluka, prepoznaju značaj inkluzije, podrže njene osnovne vrijednosti i principe i stvaraju ukupne uslove da rezultati inkluzivnog obrazovanja budu bolji.

Osnovna ideja inkluzivnog obrazovanja je stalni proces povećanja kvaliteta učenja i učešća svih učenika u obrazovnom procesu. To je osnovni cilj i ideal kome škola treba da teži. Da bi se dostigao ovaj cilj i izgradila inkluzivna škola, neophodno je stalno raditi na stvaranju pozitivne atmosfere za učenje, razvoju građanskih vrijednosti, međusobnom poštovanju i uvažavanju, izgradnji povjerenja, uvažavanju i podržavanju različitosti, jednom riječju, poštovanju inkluzivnih vrijednosti.

Sistem obrazovanja treba da poštuje sljedeće principe inkluzije:

- Nediskriminacija – lica sa smetnjama u razvoju uživaju sva ljudska prava kao i ostala lica i ne smiju biti diskriminirani u bilo kom pogledu, nezavisno od etničkog i socijalnog porijekla.

– Pristupačnost – osnovna filozofija inkluzije je stvaranje sistema obrazovanja koje se prilagođava potrebama svih učenika, a posebno onih sa smetnjama u razvoju, uklanjanje sve vrste barijera i omogućava jednake uslove za sve.

– Prilagođavanje specifičnim potrebama kroz fleksibilne i različite prilaze učenju i nastavi. Različito socijalno okruženje i različiti pristupi učenju podstiču kvalitet obrazovanja. Posebno treba naglasiti upotrebu ICT tehnologija koje omogućavaju različite izvore i načine učenja, samim tim proces učenja postaje više otvoren i demokratičan, odnosi između nastavnika i učenika su više saradnički.

– Standardi znanja su zajednički za sve učenike, a kroz standarde znanja posebno se razvijaju i afirmišu ključne kompetencije.

– Učešće u procesu obrazovanja svih učenika saglasno njihovim mogućnostima i sposobnostima. Takođe, neophodno je učešće i saradnja unutar nastavnčkog kolektiva u cilju podrške učenicima sa smetnjama u razvoju, kao i saradnja sa lokalnom zajednicom, nadležnim institucijama za obrazovanje, a posebno sa roditeljima.

– Neophodno je obezbijediti adekvatne uslove za rad djeci sa smetnjama u razvoju, počevši od prostornih uslova i adekvatnih prilaza školama, do adekvatnih nastavnih materijala, priručnika i nastavnih sredstava.

– Priprema za tržište rada. Statistike pokazuju da lica sa smetnjama u razvoju imaju mali procenat zaposlenosti i nisko obrazovanje, kao i da žive u siromašnijim uslovima u odnosu na ostale ljude. Budući da inkluzija posebno naglašava grupe učenika koje su rizične u odnosu na marginalizaciju, ekskluziju iz društva, slabe rezultate u nastavi, slabije socijalno porijeklo, to je veoma važno stvarati uslove za njihovo uključivanje na tržište rada, a time i u društveni život.

– Razvoj inkluzivnog obrazovanja treba posmatrati u kontekstu doživotnog učenja i stalnog stvaranja mogućnosti za učenje, sticanje kvalifikacija za uključivanje na tržište rada što je put stvaranja pravičnijeg društva sa manje socijalne isključenosti i siromaštva.

Neophodno je na nivou škole prepoznati osnovne principe, filozofiju i vrijednosti inkluzivnog obrazovanja i tražiti puteve kako da se ona izgradi kao inkluzivna škola koja će poštovati date vrijednosti. U inkluzivnoj školi svako dijete treba da se osjeća prihvaćenim, kako od nastavnika, uprave škole, tako i od svojih vršnjaka. Treba da se osjeća sigurnim, dobrodošlim, da su ukupna komunikacija i uslovi rada u školi ne-

što što ga ohrabruje, motiviše i pomaže mu da prepozna i razvije svoje potencijale.

Put do inkluzivne škole je dug, neophodno je da svi učesnici nastavnog procesa učestvuju u njenoj izgradnji, timovi stručnjaka da se bave određenim pitanjima, posebno procjene mogućnosti djeteta što je preduslov za pravilan izbor škole, odnosno zanimanja. Mnogi naučnici su se bavili definisanjem kriterijuma i indeksa za inkluzivnu školu. Posebno treba pomenuti Tony Booth-a i Mel Ainscow koji su posebno ukazali na tri ključne komponente koje čine inkluzivnu školu: razvoj inkluzivne politike, inkluzivne prakse i inkluzivne kulture škole.

GLOBALNA PODRŠKA INKLUZIVNOM OBRAZOVANJU I POZITIVNA ISKUSTVA

Obrazovanje je stub razvoja društva, kako u ekonomskom pogledu tako i očuvanju društvenih vrijednosti, izgradnje društvene kohezije, poboljšanju zdravlja pojedinca i društva u cjelini, razvoju demokratskih i građanskih vrijednosti.

Zato je veoma važno da se svakom omogući pravo na obrazovanje saglasno sopstvenim mogućnostima i afinitetima. Nažalost, procjenjuje se da danas ima na desetine miliona djece u svijetu koja ne pohađaju školu ili pak ne završe osnovnu školu.

Podsjetiću samo na neke značajne međunarodne dokumente i konvencije koji se tiču ukupnog obrazovanja, ali i posebno značaja i afirmacije inkluzivnog obrazovanja.

Izjava iz Salamanke snažno afirmiše inkluzivno obrazovanje time što ističe da: „škole bi trebalo prilagoditi svakom djetetu bez obzira na njegovo fizičko, intelektualno, socijalno i emocionalno, jezičko ili drugo stanje. Ovo podrazumijeva djecu sa poteškoćama i nadarenu djecu, djecu sa ulice i djecu koja rade, djecu iz udaljenih krajeva i iz nomadskih populacija, djecu iz jezičkih, etničkih ili religijskih manjina i djecu iz drugih područja ili grupa koje su u nepovoljnom položaju ili su marginalizovane”.

Treba istaći značaj programa „Obrazovanje za sve” koji je definisao UNESCO, ciljeve obrazovanja koji su postavljeni na Svjetskom obrazovnom forumu u Dakaru, Milenijumske ciljeve UN, Konvenciju o pravima lica sa smetnjama u razvoju UN, kao i dodatne dokumente međunarodnih organizacija i institucija kojima se osnažuju ideje doživotnog

učenja, inkluzivnog obrazovanja i snažnijeg uvođenja lica sa smetnjama u razvoju u redovni obrazovni sistem. Takođe, kao krovne dokumente treba uvijek imati u vidu Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima UN i Konvenciju o pravima djece kojima se svima garantuje pravo na adekvatno obrazovanje.

Evropska unija snažno promovise obrazovanje kao ključni faktor razvoja i izgradnje „društva znanja” koje može da odgovori globalnim izazovima i promjenama. Posebno je značajna Lisabonska strategija koja je postavila ciljeve obrazovanja u EU do 2010. godine, kao i Osnovni principi za obrazovanje i obuku u EU do 2020. godine.

Osnovni principi za evropsku saradnju u obrazovanju do 2020. godine se odnose na:

1. realizaciju načela cjeloživotnog učenja i mobilnosti
2. unapređivanje kvaliteta i efikasnosti obrazovanja i usavršavanja
3. promovisanje jednakosti, socijalne kohezije i aktivnog građanstva
4. jačanje kreativnosti i inovativnosti, uključivanje u preduzetništvo,

na svim nivoima obrazovanja

Inkluzivnom obrazovanju u zemljama EU, ali i šire, poklanja se posebna pažnja. U različitim zemljama postoje različiti pristupi u implementaciji inkluzije.

Navešću primjer Finske koja ima veoma efikasan sistem obrazovanja u Evropi, a što pokazuju i rezultati na PISA testiranjima. U Finskoj se kroz obrazovni sistem afirmiše inkluzija kao princip za sve i traže se mogućnosti da se odgovori na individualne potrebe svih učenika. Svaki učenik na nivou osnovne i srednje škole ima individualni obrazovni program. Primjera radi, učenik gimnazije kreira individualni obrazovni program saglasno standardima koji su dati za gimnaziju, postoji određeni broj obaveznih predmeta koje izučava u toku školovanja, kao i određeni broj izbornih predmeta koje može da bira u toku školovanja. Gimnazija u prosjeku traje 3 godine, ali učenik može da je završi u periodu od 2 do 4 godine. U Finskoj je veoma razvijena služba savjetovanja učenika za izbor škole ili zanimanja, saglasno mogućnostima i interesovanju učenika. Ono što je važno, svi učenici moraju postići odgovarajuće standarde znanja koji su utvrđeni obrazovnim programom. Posebno vode računa o doseljenicima za koje imaju posebne programe koji će im pomoći da se bolje i brže integrišu u finsko društvo.

Što se tiče modela uključivanja djece sa smetnjama u razvoju u Finskoj postoje različite mogućnosti u zavisnosti od vrste i stepena ošteće-

nja: kroz redovni obrazovni sistem, kroz specijalna odjeljenja pri redovnim školama, kao i specijalnim ustanovama. Tako, od ukupnog broja djece sa smetnjama u razvoju u prosjeku 43% pohađa redovnu školu, 32% pohađa specijalna odjeljenja pri redovnim školama, a 25% djece se školuje u specijalizovanim ustanovama.

U drugim zemljama u Evropi postoje različiti pristupi obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju, ali ipak u većini slučajeva prisutne su tri pomenute mogućnosti kao u Finskoj: kroz redovni obrazovni sistem, specijalna odjeljenja pri redovnim školama i u specijalizovanim ustanovama.

Na nivou Evropske unije se redovno analiziraju rezultati koji su postignuti u obrazovanju i promociji osnovnih principa i ciljeva koji su postavljeni. Tako, Izvještaj o inkluzivnom obrazovanju koji je uradio Generalni direktorat za obrazovanje i kulturu Evropske komisije analizira stanje u 10 zemalja EU. Preporuke iz ovog Izvještaja se odnose na preduzimanje mjera za smanjenje ranog napuštanja obrazovanja, poboljšanje obrazovanja za marginalizovane i ugrožene grupe, poboljšanje inkluzivnog obrazovanja učenika sa smetnjama u razvoju, preduzimanju mjera za siguran rad u školi i smanjenje svih oblika nasilja i agresivnosti, preduzimanje mjera za veću podršku nastavnicima.

INKLUZIVNO OBRAZOVANJE U CRNOJ GORI

Strateška dokumenta reforme obrazovanja u Crnoj Gori posebno afirmišu princip školovanja djece u skladu sa njihovim individualnim potrebama, što je dobra osnova za razvoj obrazovanja za sve, i one koji zaostaju u razvoju i imaju teškoća u učenju, ali i za one koji imaju posebne sklonosti i talente. U „Knjizi promjena” djeca sa posebnim potrebama se prepoznaju kao djeca sa smetnjama u razvoju i nadarena djeca. Ukupna zakonska infrastruktura koja prati nova konceptualna rješenja u obrazovnom sistemu Crne Gore podržava uključivanje djece sa smetnjama u razvoju u redovni obrazovni sistem.

Kreirane su i brojne strategije koje podržavaju uključivanje posebnih etničkih i marginalizovanih grupa u redovni obrazovni sistem: Strategija za poboljšanje položaja Roma – RAE populacije u Crnoj Gori (2008–2012), Strategija za borbu protiv siromaštva i smanjenje socijalne isključenosti, Akcioni plan za implementaciju „Dekade uključenosti Roma” (2005–2015). Osnovni cilj i smisao ovih strategija je smanjenje siroma-

štva, socijalne ekskluzije, veće uključivanje u proces rada marginalizovanih i ranjivih etničkih grupa i pojedinaca, u čemu obrazovanje ima ključnu ulogu.

Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori (2008–2012) polazi od osnovnog stava „da je inkluzivno obrazovanje – obrazovni sistem koji odgovara na sve potrebe učenika i kao takav kontinuirano radi na poboljšanju učešća i eliminaciji isključenosti iz svih aspekata školovanja i to na način da se nijedan učenik ne osjeća drugačijim od bilo kog drugog i koji osigurava rezultate” (Strategija, str. 11).

Međutim, iako Strategija postavlja inkluziju kao pristup individualizacije nastave i obrazovanja za sve učenike, u daljoj razradi ona se isključivo bavi obrazovanjem „djece sa posebnim obrazovnim potrebama” – a to su djeca sa tjelesnim, mentalnim i senzornim smetnjama i djeca sa kombinovanim smetnjama, kao i „djeca sa teškoćama u razvoju” tj. djeca sa poremećajima u ponašanju. Ovim se smanjuje sveobuhvatnost Strategije, ona ne tretira posebne potrebe sve djece, pa nije u skladu sa njenim osnovnim polazištem, kao ni sa konceptom datim u „Knjizi promjena”, a ni sa globalnim i evropskim pristupom inkluzivnom obrazovanju.

U svakom slučaju, uključivanje djece i mladih sa smetnjama u razvoju u redovni obrazovni sistem je veoma složen proces koji zahtijeva stalne analize, pripreme, prilagođavanje. Strategiju za inkluzivno obrazovanje prati i Akcioni plan do 2012. godine kojim su definisane konkretne aktivnosti za uvođenje djece i mladih sa smetnjama u razvoju u redovni obrazovni sistem. Međutim, i pored pojedinačnih analiza i konstatacija što se sve realizovalo u prethodnom periodu vezano za Akcioni plan, nedostaje sveobuhvatna i kritička analiza koja bi pomogla u prevazilaženju postojećih slabosti i kreiranju sljedećih aktivnosti.

I pored dobrih rezultata i stalnog povećanja svijesti o značaju inkluzivnog obrazovanja na svim nivoima, u nastavnoj praksi se uočavaju brojne slabosti. Iz Izvještaja o sprovođenju reforme obrazovanja koju je uradilo Ministarstvo prosvjete i sporta u saradnji sa obrazovnim institucijama 2009. godine, mogu se uočiti određene slabosti inkluzivnog obrazovanja: nedovoljna legislativa za sve nivoe obrazovanja, neadekvatni kapaciteti i uslovi samih obrazovnih institucija (prilazi školama, brojnost odjeljenja), nedovoljno prilagođeni nastavni planovi i programi, kao i nejasno postavljen metodološki okvir za njihovu izradu, posebno kada su u pitanju standardi znanja; nedovoljna obuka nastavnika, nedovoljna uključenost i podrška roditelja; nejasno postavljeni kriterijumi za kate-

gorizaciju djece, nedovoljno razvijeni nastavni planovi i programi za više niveoe obrazovanja (gimnazija, srednje – stručno obrazovanje, obrazovanje odraslih). Posebno kroz programe stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih nije dato dovoljno mogućnosti za sticanje stručnih kvalifikacija licima sa smetnjama u razvoju, što bi vodilo njihovom većem uključivanju u proces rada.

Sama činjenica da je uočeno toliko barijera za adekvatno sprovođenje inkluzivnog obrazovanja u naš obrazovni sistem ukazuje na to da je neophodno u narednom periodu sistematski raditi na njihovom uklanjanju. U prvom redu, neophodno je više raditi na javnoj promociji vrijednosti inkluzije u školi i van nje, zatim na većem uključivanju roditelja i lokalne sredine u ovaj proces. Takođe treba postaviti jasan metodološki okvir za izradu individualnih obrazovnih programa učenika i jasno definisati standarde znanja. Potrebno je više afirmisati primjere dobre prakse, stvarati uslove u školi da se ona prepoznaje kao inkluzivna u širem smislu, u kojoj će se sva djeca dobro osjećati i u koju će rado dolaziti i boraviti.

Neophodno je obogatiti nastavne programe sadržajima vezanim za poštovanje različitosti, razvoj socijalne kohezije i interkulturalni dijalog. Kroz kroskurikularni i interdisciplinarni pristup treba senzibilisati sve nastavnike da u svakodnevnoj praksi više poštuju vrijednosti i principe inkluzivnog obrazovanja, imaju više razumijevanja za posebne potrebe djece i mladih, kao i da grade atmosferu povjerenja i saradnje u školi i van nje. Takođe, neophodno je razviti programe za inkluzivno obrazovanje za gimnazije, stručne škole i fakultete.

Kada je u pitanju obrazovanje i obuka nastavnika, neophodna je veća saradnja svih koji se bave ovim pitanjima, u prvom redu fakulteta koji se bave inicijalnim obrazovanjem nastavnika, kao i institucija koje kasnije realizuju obuku. Treba postaviti jasne standarde obuke i jasno definisati kompetencije nastavnika koje su neophodne za rad u inkluzivnom obrazovanju. Posebnu pažnju treba obratiti na stručno obrazovanje, budući da u ovom segmentu imamo dosta nastavnika koji nijesu stekli adekvatno obrazovanje iz pedagoško-psihološke grupe predmeta u toku studija, niti su kasnije pohađali neke vidove obuke iz ovih oblasti.

Za postizanje ciljeva inkluzivnog obrazovanja neophodne su promjene na nivou škole, lokalnom nivou i na nacionalnom nivou. Neophodno je jasno definisati niveoe odgovornosti za ukupan razvoj obrazovnog sistema, raditi dalje na njegovoj decentralizaciji, poboljšati finansiranje,

obezbijediti adekvatne uslove rada u školi, podržati nastavnike i njihov profesionalni razvoj, ojačati saradnju sa vladinim i nevladinim organizacijama i dr.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

1. Neophodno je više afirmisati princip inkluzivnog obrazovanja na svim nivoima obrazovanja kao načina da se odgovori različitim mogućnostima učenika, njihovom fizičkom i intelektualnom razvoju, kao i društvenom statusu. Pritom ne treba voditi računa samo o djeci sa smetnjama u razvoju već o svima, posebno o talentovanim učenicima.

2. Povećati učešće djece u predškolskom i osnovnom obrazovanju iz siromašnih i marginalizovanih grupa. Posebno treba evidentirati broj djece iz RAE populacije koji ne pohađaju školu.

3. Razviti nastavne planove i programe za djecu i mlade sa smetnjama u razvoju u okviru redovnog obrazovnog sistema uvažavajući fleksibilan pristup u cilju poštovanja posebnih potreba i situacija, kao i različitost pedagoške prakse. U tom cilju može se više koristiti otvoreni dio kurikuluma za kreiranje nekih specifičnih ciljeva koji odgovaraju njihovim mogućnostima. Voditi računa o tome da standardi znanja, odnosno zanimanja treba da budu jedinstveni za sve učenike.

4. Ojačati inicijalno obrazovanje i obuku, kao i profesionalni razvoj nastavnika sadržajima i ciljevima vezanim za inkluzivno obrazovanje. Svi nastavnici treba da su obuhvaćeni ovim procesom.

5. U cilju prepoznavanja individualnih sposobnosti djeteta, njegovih ukupnih afiniteta, upućivanja ka određenom zanimanju, neophodno je na svim nivoima obrazovanja uvesti programe karijernog vođenja i orijentacije. To podrazumijeva jačanje savjetodavne službe u školama, timski rad i edukaciju svih nastavnika, posebno da su u mogućnosti da u okviru svoje struke prepoznaju individualne sposobnosti i sklonosti učenika, da im pomognu u sagledavanju sopstvenih sposobnosti i da ih pravilno usmjere ka odgovarajućem zanimanju i daljem školovanju.

6. Razviti obrazovne programe za stručne kvalifikacije za socijalno ugrožene i one ciljne grupe koje imaju posebne programe za učenje.

7. Obezbijediti učešće svih „stakeholder„-a u procesu odlučivanja i podijeljene odgovornosti u tom procesu.

8. Ojačati saradnju između škole i lokalne sredine, kao i veće učešće porodice u obrazovnom procesu.

9. Razviti programe zaštite djece u ranom dobu i rano obrazovanje koji promovišu inkluziju u cilju ranog otkrivanja smetnji i preduzimanja mjera za cjelovit razvoj djeteta.

10. Poboľjšati mogućnosti za korišćenje IC tehnologija u inkluzivnom obrazovanju, posebno u ruralnim i nepristupačnim područjima.

11. Omogućiti razne oblike neformalnog obrazovanja i informalnog učenja, kao i formalnog priznavanja tako stečenih kompetencija.

12. Kreirati programe za odrasle u cilju potpunog eliminisanja nepismenosti stanovništva.

13. Podsticati istraživanja o inkluzivnom obrazovanju.

14. Obezbijediti u svim školama odgovarajuće timove koji imaju vještine da efikasno odgovore na različite potrebe svih učenika i promovišu inkluzivno obrazovanje.

15. Ohrabriti regionalnu i međunarodnu saradnju vezano za inkluzivno obrazovanje, podsticati razmjenu iskustava i dobre prakse.

LITERATURA

- [1] Akcioni plan o implementaciji „Dekade uključenja Roma 2005–2015” u Crnoj Gori, Vlada Republike Crne Gore, Podgorica, 2005.
- [2] Better education for all, October 2009, Salamanka, Inclusion Intrenacional
- [3] Conclusions and recommendations of 48 TH Session of the International conference on education, UNESCO, Geneva, 2008.
- [4] Council Conclusions on a strategic framework for European cooperation in education and training (“ET 2020”), Brisel, 12 maj 2009.
- [5] Dakar Framework fo Action for Education for All, Dakar, 2000.
DEE (Disability Equality in Education), www.scie.org.uk
Education for All, National action plan, Podgorica, 2006.
Evropska konvencija o ljudskim pravima, 1952 (Prvi protokol)
Haris Cerić, Definiranje inkluzivnog obrazovanja, naša škola, br. 29, Sarajevo, 2004, str. 87–95
Inclusion and education in European countries (European Commission, August 2009)
Inclusive Education and Effective classroom Practicies, Summary Report, March 2003, European Agency for Development in Special Needs Education, www.european-agency.org
Index inkluzivnosti (Tony Booth, Mel Ainscow), www.scie.org.uk

-
- [6] Informacija o sprovođenju reforme predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2009.
 - [7] Knjiga promjena, Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, Podgorica, 2001.
 - [8] Konvencija o pravima djece UN, 1989.
 - [9] Konvencija o pravima lica sa smetnjama u razvoju, 2006.
 - [10] Mapping Policies and Practicies for the Preparation of Teachers for Inclusive Education in Contexts of Social and Cultural Diversity, Draft Report for Montenegro, European Training Fondation, Bologna, 2009.
 - [11] Maria Golubeva, Stephen Powell, Elmina Kazimzade, Anca Nedelcu, Devided Education, Devide Citizen?, April 2009, Network of Education Policy Centers, Zagreb
 - [12] Mel Ainscow and Susie Miles, Developing inclusive education systems: how can we move policies forward?, University of Manchester, UK, 2009.
 - [13] Metodološka uputstva za inkluzivno vaspitanje i obrazovanje djece i omladine sa razvojnim teškoćama u redovni obrazovni sistem u Republici Crnoj Gori, Savjet za nastavne planove i programe, Podgorica, 2003.
 - [14] Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj, Politike obrazovanja za učenike u riziku i učenike sa smetnjama u razvoju u Jugoistočnoj Evropi, Crna Gora, Pariz, 2007.
 - [15] Renato Operti, Jayune Brady, Leana Duncombe, Inclusive Education as the core of Education for All, UNESCO IBE, Geneva, 2009.
 - [16] Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2008.
 - [17] Strategija za borbu protiv siromaštva i smanjenja socijalne isključenosti, Podgorica 2003; inovirana verzija 2007.
 - [18] Strategija za poboljšanje položaja Roma – RAE populacije u Crnoj Gori (2008–2012), Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Podgorica, 2007.
 - [19] Svjetska deklaracija „Obrazovanje za sve”, Jomtijen, 1990.
 - [20] The Madrid declaration „Non discrimination plus positive action plan results in social inclusion”
 - [21] Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima UN, 1948.
 - [22] Usaglašavanje programa obrazovanja prosvjetnih radnika u zemljama Zapadnog Balkana, Centar za obrazovne politike, Beograd, 2008, str. 65.

Vidosava KAŠĆELAN

A VISION OF INCLUSIVE EDUCATION IN MONTENEGRO

Summary

In the further implementation of inclusive education in Montenegro, it is necessary to start from the broader meaning of the concept of inclusion, which refers to the adjustment of the education system to different needs of all students, to the recognizing of their affinities and abilities and to the proper directing within the process of learning and career management. At the level of overall education system and society as a whole it is necessary to understand the meaning and philosophy of inclusion, to foster its values and respect the basic principles. The continuous work on developing the inclusive school where all children will be welcome, which will respect and affirm diversity, in which dialogue will be the way to resolve all the problems is the responsibility of all participants in the educational system, of all decision makers, and of the society as a whole.

Key words: inclusive education, inclusive schools, values and principles of inclusive education

